

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 114 1993

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-08-01

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo 1994

intressen inom sitt eget *goðorð*. Förutom att de 36, sedermera 48, godarna tillsammans utgjorde Alltingets lagstiftande och dömande församling hade de också att inom sitt lokala godord fullgöra religiösa, administrativa och juridiska uppdrag. »Rättshjälpen» vid utkrävande av gottgörelse och straff kunde emellertid involvera många människor med intressen att bevaka i ärendet: lokala makthavare, släktingar, vänner. Byock visar i *Feud in the Icelandic Saga* med många konkreta exempel, hur detta rättsväsen, unikt för Island, utvecklade ett rikt differentierat system av inbördes relationer och beroenden, enligt bestämda mönster. Det var en ordning som – med lag och rättsskipning som en stundom visserligen bräcklig garant – under århundraden var ett sammanbindande kitt i det isländska samhället.

Det är denna centrala tankegång som Byock i sitt nya arbete *Medieval Iceland. Society, Sagas, and Power* (University of California Press, 1988) energiskt fullföljer. Nu rör det sig om en översikt på bred bas över det medeltida Islands utveckling fram till dess att den gamla fristaten efter Sturlungatidens uppsplitande inbördesfejder måste underkasta sig den norska kungamakten 1262–64. Några kapitelrubriker kan markera gången av undersökningen: »Historical and Legal Sources» (14–30); »The Family and Sturlunga Sagas» (31–50); »Evolution of a New Society» (51–76); »Sources of the Chieftains' Wealth» (77–102); »Farmers under Duress: a Lucrative Source of Wealth» (165–82); »Limitations on a Chieftain's Ambitions» (182–202); »*Vinfengi*: A Mechanism of Power» (203–20).

Den historiska och sociala utvecklingen är givetvis i stora drag välkänd från tidigare forskning. Men tyngdpunkten i Byocks nya verk ligger på en särskild aspekt av vad han i sitt tidigare arbete betecknat som »Feud». Nu är emellertid intresset riktat på fejdens ekonomiska roll i förvärvet och omfördelningen av egendom och makt. De tidiga landnamsmännen hade ostört kunnat lägga beslag på väldiga landområden, som utgjorde grunden för en lukrativ boskapsskötsel. Men konkurrensen om jorden hårdnade, allt eftersom folkmängden ökade. »Inevitably the new society's development was dictated by competition among succeeding generations for the land's limited resources.» (2–3)

I frånvaron av en verkställande instans med egna tvångsmedel till sitt förfogande utvecklades som sagt »economic and legal processes that institutionalized barter ('byteshandel'), the public brokerage of power, and the conduct of feud, all of which hindered the emergence of overlordship» (4). Detta system öppnade alltså möjligheter för inflytelserika män, som *goðar* och deras likar i makt, att ingripa till förmån för bönder som begärt deras skydd. Denna procedur, där »the cultural focus was on law» (7), kunde faktiskt länge fungera relativt friktionsfritt och »provide manageable solutions in disruptive situations» (4). Men ideellt förutsatte den nog att trängda klienter hade att göra med män som Jón Loftsson, »the most powerful chieftain of his day», enligt Einar Ól. Sveinsson »'a man of moderation'» och »the greatest peacemaker in the country» (181). Ledande män

handlade också som regel ansvarsfullt, inställda på att bevara social jämvikt och fred. Vanligen slöts dessa överenskommelser enligt ett noga reglerat system, där bl.a. begreppet *vinfengi* ('vänskap') spelade en väsentlig roll. Det gällde då vänskapsband i mera formell mening och innebar bestämda förpliktelser – en vänskap som också kunde sägas upp i närmast legala former.

Den ömtåliga balansen i denna handläggning av rättskonflikter kunde givetvis rubbas och lämna rum för allvarliga övergrepp. Det hände att en medlare hänsynslöst utnyttjade sin position genom att t.ex. kräva att hans klient överlät den i målet omstridda egendomen på medlaren själv. »A transfer of land by *handsal*, in which one man gave over his land, perhaps to a *goði* in return for protection, sometimes violated Iceland's inheritance laws.» (169)

Hungern efter land var den kanske viktigaste drivkraften bakom de manipulationer som det isländska rättsväsendet gav utrymme för, och där juridiken i värsta fall gav plats för rena maktspråket gentemot en svagare målsägare. Men det relativa jämviktsläget sattes undan för undan ur spel under den turbulenta Sturlungatiden. Ledande stormän – inte minst inom Sturlungaätten, som perioden har uppkallats efter – lade med mindre nogräknade medel under sig stora områden, som till sist kunde omfatta hela landsdelar. Då kom det stora flertalet bönder att sitta trångt. Hövdingarna krävde att gemene man skulle ställa upp för att med vapenmakt stötta deras väld – en »värnplikt» som isländska bönder aldrig tidigare hade varit utsatta för och som naturligtvis allvarligt störde deras reguljära arbete på sina gårdar. Snorri Sturlusons illegitime son Orækja blev sålunda ökad för vad som närmast var plundring av bönderna med hjälp av hoprafsade band: våldgästning, slakt av boskap o.s.v. För att göra en mer än hundraårig historia kort. Det var dessa inbördes fejder mellan isländska hövdingar – som kunde närma sig krig i mindre skala – som till sist ledde till den gamla fristatens fall. Den norska kungamakten kunde blanda sig i leken och spela ut de isländska stormännen mot varandra. En märklig period av isländskt självstyre hade överlevt sig själv.

Jesse L. Byock har i *Medieval Iceland* föredömligt utrett den roll som den alltmer desperata kampen om Islands jordtillgångar spelade i denna utdragna process.

Peter Hallberg

Marie-Christine Skuncke: *Gustaf III – Det offentliga barnet. En prins retoriska och politiska fostran*. Atlantis 1993.

Det är en utmärkt upptakt som Marie-Christine Skuncke har funnit för sin bok om Gustav III:s barndom och ungdom. Franske ambassadören föreställes för honom i närvaro av gamle kungen, Fredrik I, och föräldrarna Adolf Fredrik och Lovisa. Efter att ha avhört fransmannens harang svarar prinsen med att i sitt tal säga att han värdesätter Ludvig XV:s vänliga

intresse för hans person och ber om sin värdsamma hälsning. Han talar franska offentligt för första gången. Han är tre år.

Detta utspelades alltså 1749. Året innan hade han övervarat det svenska ordensväsendets instiftelse, iförd serafimerdräkt (dräkten finns bevarad, han växte ju snabbt ur den). Året efter förlovades han. Fortfarande var *puer senex* ett uppfostringsideal, underbarnet uppfostrarens triumf, och dessa krav och förhoppningar knöts alldeles särskilt till en blivande monark. Om de, som handhade Gustavs utbildning, konfronterats med vår tids föreställning om att kungligheter bör vara som människor är mest, skulle dessa herrar och i någon utsträckning damer ha tagit sig för pannan eller gripit efter luksaltet. De bör tidigt ha upptäckt att de i Gustav hade ett tacksamt ler att forma. Han blev i flera avseenden ett underbarn.

Mycket av det som skulle bli Gustavs livsluft och livslust inandades han redan vid detta tillfälle 1749: det offentliga och ceremoniösa, det retoriska, den franska kulturatmosfären. Det offentliga och dess ceremonier skulle han komma att behärska till fulländning. Hans säkra uppträdande redan i unga år bidrog till att ständerna förklarade honom myndig vid 16 års ålder, fem år före föreskriven tid. Myndighetsförklaringen hade som höjdpunkt hans tal till fadern som han själv hade skrivit. Skuncke analyserar orationen och konstaterar: »sextonåringen är redan en framstående talare». Han skulle som monark både bruka och missbruka sin vältalighet. Slutligen det franska. Paris var Mekka för 1700-talet. Gunnar von Proschwitz har sakkunnigt hävdats att Gustav som en infödd behärskade det tungomål som tiden helt enkelt brukade kalla 'språket'. Däremot avvisar och motbevisar Skuncke den bland teaterfolk utbredda vanföreställningen att han bröt på franska. Givetvis var hans svenska lika god som andra barns som fötts och vuxit upp i landet. Franskan var inlärd, till en början under visst motstånd.

Om man lägger ihop det offentliga, det ceremoniösa och det retoriska får man teater och drama, i varje fall i 1700-talets tappning. För allt som rörde teater hade Gustav en ursprunglig läggning, ett uppslukande intresse, en lidelse. Född i vilken annan position som helst hade han otvivelaktigt blivit skådespelare. Han nära nog blev det ändå. Han, som inte tillät en ofrälse vid sitt matbord, uppträdde som monark på scenen tillsammans med yrkesskådespelare. Endast föreställningar från främmande sändebud kom honom att upphöra med detta förfärande brott mot kunglig etikett, något i klass med Erik XIV:s gifte med Karin Månsdotter. Olle Holmberg har påpekat att på Gustavs tid talade alla illa om skådespelarna, alla utom en – kungen.

Stora medfödda begåvningar brukar häpnadsväckande tidigt se sin bana, känna sin kallelse, och Gustavs barndomshistoria erbjuder ett vackert belägg för detta. Som tioåring bad han fyrbytarens, som tände i spisen, att väcka honom tidigare så att han fick en stund för sig själv att spela komedi. Flera pjäser föreligger från hans hand från åren 1756–57. Enligt Skuncke gäller detsamma för dessa gesällprov som för hans senare verk: »den klara uppbyggnaden, den

suveräna regissörsblicken, svagheten i den psykologiska teckningen.» Gustav skulle bli sin svenska samtids mest yrkeskunniga och mest produktiva författare för scenen.

De första försöken röjer samtidigt en del av psykologiskt intresse: fjättrade personer och fängslade prinsessor förekommer ofta och koncentrationen på kvinnoroller är påfallande. Gustav deklamerade också helst de kvinnliga partierna. Skuncke påpekar att de kungliga i bojer återspeglar hans egen känsla av instängdhet – han fick till exempel knappast alls leka med jämnåriga, inte ens med småbröderna. I övrigt drar hon inte några slutsatser av sina iakttagelser; de skulle falla utanför hennes tidsbegränsade ämne. Men någon gång måste väl frågan om Gustavs sexuella läggning tas upp till sakkunnig belysning, och då kommer också hans litterära verk att undersökas och åberopas.

Det är en mycket adekvat titel som den senaste stora biografien över Gustav har fått: *Den stora rollen* – han tycks alltigenom ha varit en skådespelarnatur. Det har sagts att han blev som han blev därför att han i ungdomen, omgiven av starka och stridiga viljor, tvangs till föreställning. Det låter osannolikt. En teatermänniska som Gustav har nog inte alls vantrivts med att förstå sig.

Alla som skulle ha hand om Gustav valdes med omsorg och helst ur de högre kretsarna, till och med hans amma var adlig. Han fick de bästa lärare, konsthistoria hade stor plats på schemat och där tjänstgjorde Tessin som handledare. Dalin undervisade i historia, Jean Eric Rhen som teckningslärare, Linné berättade om växter och djur, Samuel Klingenskierna, matematiker och fysiker i världsklass, svarade för sina ämnen. I många stycken var unge Gustav mycket avundsvärd.

Jag har mest uppehållit mig vid det litteraturhistoriskt intressanta i Skunckes bok, men mycket annat väsentligt och fängslande kan hämtas ur denna skildring av en monarks minderårighet, tjusarkonungen i kolt. Den är väl skriven, allt framläggts med den största klarhet. Det finns bara gott att säga om boken. Skuncke går fram över plöjd mark – det föreligger två goda böcker om den unge Gustav III, Erdmanns från 1907 och Beth Hennings' avhandling *Gustaf III som kronprins*, en del annat att förtiga – men hennes idoga arkivforskning och utmärkta beläsenhet har länt till en rikedom av nya resultat; i andra fall gör hon under mild polemik övertygande modifieringar och tillrättaligganden. Man kan bli lite oroad av underrubriken om att det gäller Gustavs »retoriska och politiska fostran» och räds att än en gång få hela den retoriska terminologin till livs, *exordium, conclusio* och allt vad det heter. Men Skuncke har för gott omdöme för att hemfalla åt sådant. Man blir lugn om inte förr så på sidan 133 där det heter: »Läran om retoriska figurer, späckad med grekiska termer, kunde utvecklas till ett självändamål i stället för ett medel». De orden verkar att komma från hjärtat. *In summa*, boken är en ypperlig vetenskaplig prestation. Den är för övrigt vacker och vältryckt och rikt illustrerad. Även Atlantis' förlag har heder av den.

Magnus von Platen

Arne Törnqvist: *Henrik Ibsen*. Natur och Kultur 1992.

Arne Törnqvists lilla studie *Henrik Ibsen* ingår i Natur och Kulturs serie »Litterära profiler», som redigeras av Björn Håkanson. Törnqvists uppläggning är den för serien gängse, och strängt taget är det väl en överlappsgärning att i *Samlaren* uppmärksamma alster av detta slag. Teoretiskt-metodiskt ger framställningen ett torftigt intryck; man får närmast känslan att boken är skriven i ett intellektuellt vakuum – författaren nöjer sig med att 'berätta' historien om Ibsens liv (från faderns konkurs med följande social deklarerings för den då åttaåriga Henrik, genom hundären fram till omvärldens bekräftelse – och ålderdomens känsla av att det mesta som framgången skördade var vind); en berättelse som interfolieras av kommentarer om verken, från *Catilina* till *Naar vi døde vaagner*.

Dess bättre är människan – även den bokskrivande och läsande människan – inte bara intellekt utan även känsla. Och det som höjer Törnqvists framställning över det sedvanliga liv/dikt-trampanet är just hans sensibilitet, hans förmåga att själv reagera inför texterna, att leva sig in i verkens konflikter och uttrycka upplevelsen med ord som är *hans egna*. Inte för inte är ju Törnqvist själv dramatiker och diktare. Kort sagt: hans text är fri från den parasitära dunst som omisskännligt sprider sig från framställningar av detta slag i de fall, då biografen s.a.s. träder in i den avporträtterades gestalt (lånar hans språkdräkt, tankar etc.) – till synes omedveten om den gräns som måste respekteras om ett verkligt möte, en fruktbar konfrontation skall kunna äga rum.

Därmed är förstas inte sagt att jag på alla punkter menar att Törnqvists möte med Ibsen är givande att ta del av. Emellanåt blir man till och med litet generad (på Törnqvists, inte Ibsens vägnar), som då man läser följande passage: »Hedda Gabler delar berörings-skräcken med sin upphovsman, som inte ville visa vännerna sin själ och husläkaren sina könsorgan.» (s. 21) (Om man nu inte bara känner sig lätt road av en formulering, som skulle kunna vara hämtad från en parodi på psykologiskt-biografisk forskning.) Andra gånger blir man beklämd och förvånad, som då man begrunder följande: »Hon /d.v.s. Suzannah Toresen/ gick med tillfredsställelse in i rollen som stödjande hustru och sannolikt förverkligade hon till väsentliga delar sig själv i den.» (s. 18) Beklämd över att se den patriarkala ordningens stymning av kvinnors rätt till eget liv så reservationslöst tagen för given. Förvånad över att Törnqvist synes omedveten om vad hans ord här uttrycker.

Men de exempel som ovan förts fram är undantag. Under läsningens gång har jag långt oftare stannat till inför passager som är emancipatoriska, passager som öppnar ögat för dolda och frigörande skikt i Ibsens texter. Starkast drabbar den tematik som återkommande bryter fram likt ett plågsamt ledmotiv – det undanstuckna och övergivna barnet, om vilket Törnqvist skriver i analysen av *Brand*:

»Dramat slutar som det börjar, med den ensamme ute

i dimman och snön på de stora vidderna. Redan i första akten försökte den förvildade tatarflickan Gerd få honom med sig till 'iskyrkan' uppe vid Svartetind där forsen mässar och vinden predikar på jökeln vall. Den gången avvisade han henne som en villfarens själ utanför alla sammanhang. Men nu blir iskyrkan hans tillflykt där den reser sig på fjället, byggd av isen och snön under den öppna himlen. Den är stor nog att rymma hans skrämmande gud, men den rymmer ingen församling. Där finns förutom honom bara Gerd, den utstötta, socialt stigmatiserade, galna; den gåtfullaste gestalten i detta väldiga drama. Hon är hans mörka syskonsjäl och vilda skugga, det frysende förnekade barnet inom honom, existensens nakna skrik rätt ut i den obegripliga världen. Hon blir vittne till hans första tårar: 'Mann hvi gred du ei for nu?' I samma stund som den hårda skorpan kring Brands hjärta brister, rämnar också iskyrkan och han drunknar i snöskredet.» (s. 39)

Så läst framstår Ibsen mindre som den trygge problemdebattören, mer som en utforskare av själens smärta, av vår känsla av brist och tillkortakommande och av aldrig stillad hunger. I formellt avseende är ju Ibsen 'gammalmodigt' konsoliderande, men den splittringens erfarenhet som talar ur hans dramer gör honom förvisso till en av det 'moderna medvetandets pionjärer', som Marshall Berman uttryckt saken. Den stora behållningen av Arne Törnqvists studie ligger däri, att han förmår öppna detta perspektiv på Ibsens skenbart så slutna författarskap.

Björn Sundberg

Gunnar Brandell: *Nordiskt drama – studier och belysningar*. Svenska Litteratursällskapet 1993.

De uppsatser som Gunnar Brandell har sammanställt i skriften *Nordiskt drama – studier och belysningar* har enligt vad som sägs i förordet tillkommit dels i samband med hans verksamhet vid den s.k. dramaavdelningen som Brandell vid mitten av 1960-talet tog initiativet till på litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, och dels i samband med de internationella Strindbergssymposier som alltsedan 1973 har arrangerats regelbundet vartannat år. Den inledande uppsatsen, *Forskning och drama*, kan enligt Brandell betraktas som ett slags program för dramaavdelningen vid dess start. De uppgifter som dramaforskaren har att ta itu med gör Brandell här ett ännu i viss mån trevande försök att närmare definiera.

Gunnar Brandell är lärjunge till Martin Lamm och han reflekterar i sin programförklaring över dennes »typ av forskning» i sitt banbrytande arbete om Strindbergs dramatik. Det är påfallande, anmärker Brandell, »hur pass stora delar av verket som är författade på ett sådant sätt, att läsaren undgår påminnelsen om att det hela tiden gäller dramatiska verk». Vad Brandell menar att Lamm försummar att beakta är således scenförfattarens speciella gestaltningspro-